”Långt fjerran ifrån hemmets kända stränder”

Dikt och dokumentation om mordet på kofferdikapten Sven Petter Lagerhamn

Karin Strand

Onsdag den 23 mars 1859 står en liten annons att läsa på förstasidan i *Oscarshamns Tidning:*

> Tillkännagifves att Sjökaptenen SVEN PETTER LAGERHAMN afled, ombord å briggen Magnus Stenbock i närheten af Constantinopel, Onsdagen den 9 Mars 1859, i en ålder af 53 år, sörjd och saknad af maka, sju barn och anförvandter; hvilket enklast på detta sätt slägtingar och vänner delgifves. *Si! Jag dör och Gud skall vara med eder.* 1 Mos. 48:21 – Sv. Psalmb. N:r 449 v 3., 450 v 8 och 469 v. 5.

Att annonsen publicerades just i *Oscarshamns Tidning* berodde på att detta var Lagerhamns hemtrakter. Han föddes år 1806 i Döderhult utanför Döderhultsvik (en ort som 1856 blev staden Oscarshamn). Fadern var bonde men själv inledde Lagerhamn en bana till sjöss inom handelssjöfarten. År 1834 tog han Coopvaerdie skeppare-examen från Navigationsskolan i Kalmar, där han bland annat fick dokumenterade kunskaper i ”trigonometri, tidvattenuträknande, kännedom om Lod och Logg” och ”compassens variation såväl genom Amplitud som i Azimuth”.[1] I examensbetyget intygas också att den vid det laget 28-årige Lagerhamn redan ”under många år idkat sjöfart, synnerligast på längre farvatten”, och att han dessutom ”gjort sig känd för ett anständigt uppförande”. Året efter examen gifte sig Lagerhamn med Maria Berg (1812–1893), född i Misterhult och tillhörande sjöfararsläkten Berg.[2] Paret fick fyra döttrar och tre söner, födda mellan 1836 och 1856.[3]

Den drygt femtioårige Lagerhamn var alltså mitt i livet – yngsta barnet var endast tre år – när han, som annonsen meddelar, avled 1859. Vad som inte framgår av dess knapphändiga rader är själva dödsorsaken. Det dröjde dock inte länge förrän just denna blev en uppmärksammad nyhet som ägnades

Porträtt på Lagerhamn, taget i fotoateljén L.W Felt i Chicago (u.å).

stort utrymme i tidningsspalter landet över, och så småningom blev ämnet för en visa i skillingtryck. Lagerhamn insomnade nämligen inte i stillhet ombord på sin båt, utan blev knivmördad av den joniske lotsen Nicolos Antonellos. Platsen för mordet var Svarta Havet, ungefär 4 sjömil från inloppet till Bosporen.[4]

Om detta mord och om mördarens kvalfyllda väntan på sin dom berättar skillingtrycket i prosatext och visa, i en suggestiv stil som är typisk för skillingtryck om brottslingar från denna tid. Denna skildring är givetvis inte "den sanna historien" i dokumentär, realistisk mening – i likhet med många samtida tryck på temat brott och straff rör sig detta i ett gränsland mellan reportage och kriminalfiktion. Däremot ger visan en signifikant version

av dådet i sin särskilda form för intresseväckande, sensationell (säljande) nyhetsförmedling med folkrättslig tendens.

Vad som *egentligen* hände och vad som föranledde mordet på däcket den ödesdigra morgonen utanför Bosporens inlopp för drygt 150 år sedan kan endast två personer ha vetat: gärningsmannen och den dödade. Vad som däremot finns bevarat – förutom de folkliga trycken – är en mängd dokument från samtiden, där förloppet utreds och skildras inifrån olika diskurser: diplomatiska, rättsliga, medicinska och journalistiska.[5]

Och därtill fanns behov. Fallet var nämligen inte enkelt, trots att Antonellos redan från början erkände brottet. Till att börja med blev det omedelbart en diplomatisk angelägenhet. Eftersom dådet utspelade sig på ett svenskt skepp men på öppet hav, och eftersom gärningsmannen var av jonisk börd – de joniska öarna stod under engelska regeringens beskydd vid denna tid – inställde sig genast frågan enligt vilken lag han skulle dömas. Den svenska beskickningen i Konstantinopel (nuv. Istanbul), där ärendet från början hamnade, förordade att den skyldige blev vederbörligen dömd enligt svensk lag – inte minst som varnande exempel för de många grekiska lotsar som i regionen tjänstgjorde på nordiska fartyg. Under rannsakningen i Stockholms Rådhusrätt framställde åklagarsidan rent av mordet som ett brott mot den svenska flaggan.[6]

I rättegångsförhandlingarna som alltså följde i Sverige var nyckelfrågan huruvida mordet skedde oprovocerat, av "vildnaturen" Antonellos (vilket skillingtrycket skulle framhålla); om Antonellos var lejd av en grupp Donaulotsar (vilket flera vittnen ur besättningen argumenterade för), eller om dådet var – som gärningsmannen själv menade – en handling "till sjelfförsvar" under hotet att hängas eller kastas över bord av Lagerhamn och hans besättning.[7]

Går man till själva historien sådan den ger sig till känna i olika dokument finner man alltså ett myller av oklarheter, oenigheter och pikanta omständigheter som av olika skäl inte rymdes i visans form. I föreliggande artikel vill jag med stöd i rättegångsprotokoll, korrespondens, tidningsartiklar och läkarutlåtanden ge en utförligare bild av mordet, dess bakgrund och efterspel. Denna lilla kriminalhistoriska fallstudie på exotiska vatten mynnar ut i en diskussion om visans särskilda bearbetning av de faktiska och juridiska omständigheterna, och om missdådartryckens kulturella relevans i samtiden.

Vi låter skillingtrycket få första ordet i denna märkliga historia.

Brottet i skillingtryck

De två skillingtryck som behandlar mordet på kapten Lagerhamn är båda kombinationstryck (d.v.s. innehåller både prosaberättelse och vistext), utgivna år 1860 i Stockholm respektive Kalmar.[8] Trycken gavs alltså ut minst ett år efter själva mordet, men nyhetsvärdet gällde givetvis domen, som efter en utdragen och av pressen uppmärksammad rannsakning i Stockholms Rådhusrätt slutligen föll lördag den 3 mars 1860. Antonellos dömdes då till att mista livet genom halshuggning, vilket med något olikartad ordföljd (och med fel angivet datum) deklareras på framsidornas "löpsedel":

> Joniske lotsen NICOLA ANTONELLOS, till halshuggning dömd af Stockholms Rådhusrätt, Lördagen den 2 mars 1860, för mordet å Svenske Sjökaptenen **Lagerhamn**.[9]

> Sjökapitenen **S.P Lagerhamn** mördad av Joniske Lotsen NICOLA ANTONELLOS hvilken af Stockholms rådhusrätt d. 2 Mars dömts till halshuggning.[10]

Stockholmstrycket, satt i det vid denna tid ännu stadsbetonade antikvatypsnittet, är uppenbarligen utgivet före Kalmarpublikationen, som är tryckt i frakturstil. Kalmartrycket refererar nämligen såväl Stockholmstryckets prosatext som vistext med hänvisning till "en i Stockholm tryckt broschyr angående detta mord". Visan presenteras som en "skildring i bunden stil [...] hemtad ur nämnde broschyr".

Visans 17 strofer är identiska i trycken, likaså illustrationerna. Däremot skiljer sig prosatexten något åt dem emellan. Kalmartrycket använder både Stockholmstryckets skildring samt refererar en offentlig skrivelse från svenska beskickningen i Konstantiopel.[11] I det följande är det Stockholmstrycket som behandlas.

Trycket saknar angiven författare, men är enligt uppgift från Kungliga Biblioteket högst troligen ett verk av journalisten och folkbildaren Anders [Vilhelm] Sundler (1822–1898). Den inledande prosaredogörelsen för mordet och rättegången upptar nästan fyra sidor och är hållen i en initierad ton, i synnerhet i sista avsnittets skildring av upplösningen i rättssalen då rapporten antar karaktär av ren ögonvittnesskildring. Här förespeglas det att skribenten själv har varit närvarande i rättssalen och med egna sinnen betraktat fångens ansiktsuttryck, hört dennes uttalanden och upplevt folkträngseln vid den

"djupt gripande scen" då domen förkunnades. Reportaget illustreras med två träsnittsbilder föreställande mordscenen samt den vid det laget omskrivna, blodiga dolken.

Därefter följer visan, utan melodiangivelse, som ger en versifierad sammanfattning av brottet och dess moraliska implikationer. Med sin tablåstil och sitt förhöjda tonläge berättar texten i en avgjort melodramatisk stil: med starka kontraster, expressiva åtbörder och moralisk polarisering.[12] Det onda uppträder här givetvis i skepnad av främlingen Antonellos, medan det goda får gestalt i besättningsmännen som representanter för svensk handelssjöfart, och även det svenska rättssystemet som en mer abstrakt aktör.

Berättandet är hållet i tredje person och framställer gärningsmannen som gåtfullt besatt av dunkla drifter; monstruös i sin nyckfulla, okontrollerbara blodtörst. Textens uppsåt är med andra ord inte att skapa identifikation med brottslingen, utan snarare att utmåla honom som någon som läsaren ska ta avstånd ifrån – den Andre.[13]

Anslaget är dock (olycksbådande) harmoniskt: här etableras scenen för en sjöresa med de allra bästa förutsättningar:

1. Långt fjerran ifrån hemmets kända stränder,
Ett handelsfartyg plöjde fredlig saltsjövåg:
Och Æol, blid, så friska vindar sänder,
Att deras susning hörs i tackel och i tåg.

2. Framåt, framåt, nu "Magnus Stenbock" ilar,
Den Svenska briggen, med ett skyndsamt lopp
På Svarta hafvets våg: och sjömansögat hvilar
Mot fjerran målet, ack, med längtadt hopp!

3. Att nå Konstantinopels blida nejder,
De blomsterströdda – skönaste man vet
I vestern, der som krigets grymma fejder
Rätt ofta störa lifvets gladlynthet

4. Som lots man Greken Antonellos tagit,
Af alla erkänd som "en skicklig grek";
Ty ofta han densamma vägen dragit
Hvarför dess lotsning syntes blott en lek.

Men så bryts friden genom upplysningen att Antonellos i själva verket smider lönnliga mordplaner. Han är inte den skicklige lots, den gode skeppskamrat, han har utgivit sig för att vara:

5. På resan greps han dock af demons-tankar
Hvar afton då till kojs han dyster gick:
Uppå hans hjerta brottets genie bankar,
Och blodig skepnad snart sitt lystmät' fick.

6. Med dolken gömd nu Antonellos rusar
Mot Lagerhamn, den Svenska briggens chef
Och vild som öknens tiger, han ej krusar
Att stöta till – förutan samvetsjäf.

7. Så likblek, vanstäl[l]d, Lagerhamn sig lutar
mot relingen – han sakta dignar ner –
Och blodet ifrån djupa såret sprutar
Tills kraften, bruten, honom överger.

Mordmotivet förklaras alltså inte närmare än att "brottets genie bankar" på Antonellos hjärta – lusten till mord tycks föregå skäl och val av offer.

De följande tre stroferna beskriver fortsättningen på dramat ombord – hur Antonellos i ett besynnerligt tillstånd av lugn och raseri försöker mörda ytterligare en av besättningsmännen. Han hindras dock av de modiga sjömännen som jagar in honom i kajutan:

8. Men Antonellos, än ej mätt att mörda
Så lugnt ur liket utdrar blodig dolk.
Och för att vildnaturen mera börda
Han störtar emot skeppets ene tolk.

9. Att äfven honom mordets slutstöt gifva,
Lik den, hvarför kaptenen fallit död:
Men sjömansmodet – blankt som solens skifva
Det grymma våldet manligt stanna bjöd!

10. Och Antonellos, blodig, grym till sinnes
Af Svenska sjömän jagas i kajutan in –
Der fick han tid att draga sig till minnes,
Det hemska brott han afvlat i sitt sinn.

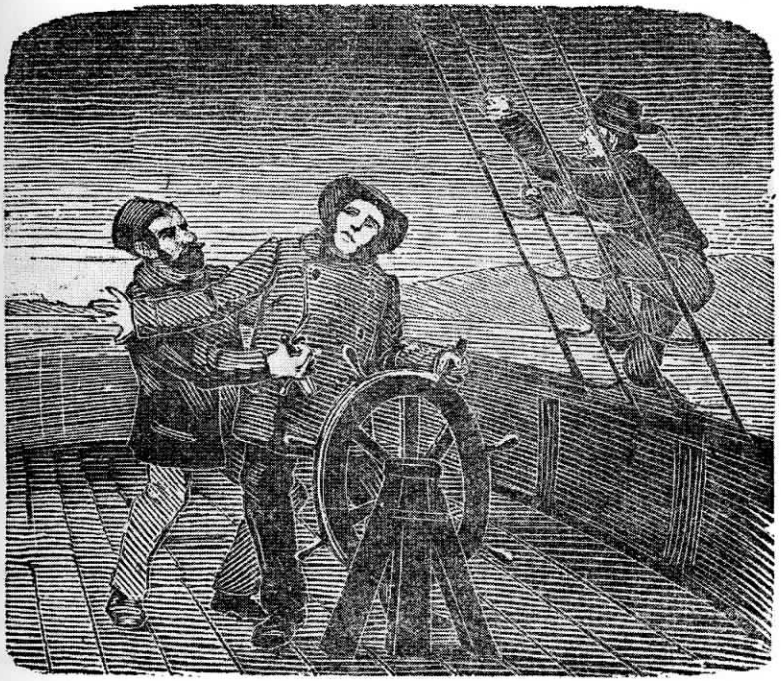

*Mordet som det skildras i skillingtryckets illustration (*O Antonellos b. *foto: KB).*

Med mördaren inspärrad i kajutan kan texten sedan ägna sig åt de rättsliga och moraliska konsekvenserna av hans gärningar. Intressant att notera är ordvitsen i tolfte strofen som något bryter av berättarröstens docerande ton: "nackdel" syftar här givetvis på det förestående avrättningsstraffet; halshuggningen.

11. Men re'n till Stambuls stolta hamn de hunnit;
Den vilde Greken derför domstoln ställs,
Att der förhöras om det blod som runnit,
Viss att han härför utaf domarn fälls.

12. Och snart han der'från hit till norden sändes
Att höras – dömas efter Sveas lag –
Och saken då till lotsens "nackdel" vändes:
Snart stundar Antonellos sista dag.

13. Ty icke nog att han kaptenen mördat
Och slickat blodet ifrån färgad dolk.
Han ock föraktets straff i rikt mått skördat,
Då han till svek sökt tubba skeppets folk.

I de avslutande stroferna ligger textens fokus på den ångest och oro som plågar Antonellos, samtidigt som det framhålls att han inte känner någon ånger. Detta är ett viktigt förtydligande för visans moraliska ställningstagande, och ett indirekt argument för det kommande dödsstraffet. Det enda mänskliga draget hos brottslingen är att han tänks sakna sin fru och sina barn. Sveket mot familjen och smärtan över (den självförvållade) separationen kompletterar Antonellos tragedi ytterligare.

14. Lik hafvet, upprördt utaf stormens anda,
Har Antonellos rasat i sin cell –
Vansinnet med förtviflan sökt sig blanda,
Hvar afton då skymning bådat vinterns qväll.

15. Ej ångerns smärta fången nån'sin fattat,
Om ej när tanken flytt till hemmets kust –
Ty arma hustrun och de små han skattat
Så högt: att famna dem är fångens enda lust.

16. Fast vintersolen kall från himlen lyser,
Och snön i massor höljer frusen jord –
Dock Antonellos ej det minsta fryser,
Så bränner *oron* Greken i vår nord.

Texten arbetar med kontraster på flera nivåer. En viktig polarisering är den mellan yttre och inre miljö, som här: mellan nordens kalla klimat och sydlänningens brinnande ångest. Denna temperaturmässiga skillnad kan ses i analogi med oppositionen mellan *kultur* och *natur*; mellan det upplysta land som lyder under "Sveas lag" och den främmande, råa, laglösa livsvärld som Antonellos representerar. Dessa ytterligheter möts i sista strofens emblematiska vision om hur greken slutgiltigt ska omfamnas av svensk mylla. Här vänder sig berättaren i retoriskt tilltal direkt till mördaren:

17. Så skall du Grek! i Svenska jorden slutas.
Väl ej gästvänligt, men *försonad* dock;
Men ej en tår skall efter fången gjutas:
Blott då, när arma hustrun får hans svarta lock*).

*) Det enda Antonellos utbett sig, är att, sedan hans hufvud fallit för lagens bila, en lock av hans hår måtte skickas till hans hustru och barn i Grekland.

Visan slutar alltså med den trosvissa övertygelsen om att brottslingen inte bara straffas juridiskt genom avrättningen, utan också moraliskt: ingen (förutom hustrun) ska sörja honom.

Så lyder alltså visans version av mordet på kapten Lagerhamn och gärningsmannens öde. Men vad säger verkligheten? Vi bläddrar tillbaka i tid och rum och söker brottets förhistoria.

Bakgrund

Som framgår av Magnus Stenbocks loggbok hade Lagerhamn med besättning avseglat från Sandhamn den 7 juni 1858 och påbörjat färden mot Svarta havet.[14] Den 5 december ankom briggen till Tultscha (nuv. Tulcea) där man både den 11 och 12 stötte på grund "under kommando af lotts". Den 14 december ankrade man i Galatz (nuv. Galati) där Lagerhamn övervintrade fram till den 25 februari. Då gick Magnus Stenbock åter till segels för att två dagar senare ankra i Sulina där man provianterade och föreberedde sig för avfärd med en last av spannmål destinerad till Fliessingen i Holland.[15]

Den 6 mars avseglade Lagerhamn sedan med besättning ut på Svarta havet, formellt utan lots och med en ersättare för kocken P.M Nilsson som den 3 mars hade rymt i Sulina. Som passagerare till Konstantinopel medföljde en ungrare samt den 28-årige greken Nicolos Antonellos. Antonellos var född på Cephalonien (nuv. Kefalonia), tillhörande de joniska öarna utanför Greklands västkust, där hans fru och två barn ännu var bosatta. Själv uppehöll han sig sedan flera år i Galatz, Ibraila och Konstantinopel, och försörjde sig på lotsning på Donau och vid Sulinabanken.

Antonellos hade lärt känna Lagerhamn i Sulina och bekantskapen hade fortsatt under färden uppför Donau till Galatz. Antonellos lotsade ett holländskt fartyg som följdes åt med Magnus Stenbock, och besättningarna

på de båda båtarna hjälptes åt att från land dra fartygen framåt floden.[16] Antonellos var sedan tidigare bekant med den lots som hade engagerats för Magnus Stenbock, Nicolos Valiano, vilken dock avskedades av Lagerhamn sedan han som antyddes ovan hade satt fartyget på grund flera gånger.[17] Antonellos, däremot, sågs som "en dugtig grek"[18] och Lagerhamn lät honom följa med till Konstantinopel som passagerare. Det var inte ovanligt att Donaulotsarna gjorde upp om kommande uppdrag just i Konstantinopel, eftersom konkurrensen om arbetstillfällen var stor i Sulina.[19]

Samstämmiga förhörsberättelser vittnar om att en plötslig sinnesförändring inträdde hos Antonellos så snart briggen hade kommit ut på Svarta havet. Den vanligen gladlynte joniern blev plötsligt sluten, nedstämd och höll sig mest för sig själv i kajutan. Vad beträffar skälen till denna sinnesförändring går meningarna isär mellan vittnena och den tilltalade. Säkert är dock att tre dagar sedan briggen lämnat hamnen i Sulina knivhögg Antonellos Lagerhamn vid briggens ratt.

Kartutsnitt över västra Svarta Havet-området med Donaudeltat i norr och Bosporen och Konstantinopel i söder (ur Nordisk skolatlas. Läroverksutgåvan. 13:e uppl*).*

Bosporens utlopp till Svarta havet, sedd från utsiktspunkt i Anadolu Kavagi. Mordet begicks ca 4 sjömil från mynningen; kanske just bakom vänstra landremsan på bilden där man kan sikta ett fartyg. Foto: Karin Strand.

Beskickningens röst

Som första instans var det tjänstemännen vid Kongl. Svenska och Norska beskickningen i Konstantinopel som fick ta emot beskedet om Lagerhamns död, och därmed också uppgiften att utreda och vidarerapportera händelsen till utrikesministern i Sverige. Det första dokumentet i vad som skulle bli en intensiv korrespondens i ärendet var ett telegram som avsändes från Konstantinopel den 12 mars 1859 klockan 16.20. Depechmeddelandet ankom till Stockholm dagen därpå klockan 12.05 med följande ordalydelse:

> Lagerhamn, kapten på [...] Stenbock av Stockholm, kommande från Galatz, har blivit mördad ombord före inseglingen i Bosporen av lotsen, jonisk undersåte. Mördaren är arresterad och har erkänt brottet. Förhöret sker på denna legation. Informera handelskollegiet [...] Bör jag skicka mördaren till Sverige? Om inte blir han avlämnad på Korfu där i så fall besättningens närvaro kommer att vara nödvändig. Inför en jonisk domstol kommer han antagligen inte att få det straff han förtjänar.[20]

Telegrammet är signerat Lave Beck-Friis, beskickningens *charge d'affaires*.[21] Några dagar senare, en vecka efter mordet, författar han ett brev till utrikesdepartementet som utförligt redogör för vad som har timat och vad man visste om förhållandena i dagsläget. I samma brev redogör Beck-Friis för brottets förhistoria, och för de rannsakningar som vid det laget hade hunnit hållas med besättningen och gärningsmannen. Just denna skrivelse kom sedan, via Post-tidningen, att ordagrant återges i kortare och längre refererat i en rad svenska dagstidningar de följande månaderna, och blev därigenom normerande för hur händelsen framställdes för allmänheten.[22]

Det var vid middagstid torsdagen den 10 mars som Beck-Friis av en hamnkapten Reppen fick veta att det hade kommit in ett svenskt fartyg till Büyükdere, på vilket kaptenen hade blivit mördad av en lots som medföljt från Galatz.[23] Detta hade Reppen blivit underrättad om av styrmannen ombord, vilken sedan briggen inkommit i bukten tagit sig till Konstantinopel för att slå larm. Mördaren var instängd i kajutan och bevakades av besättningen. Eftersom han hade bemäktigat sig fartygets vapen – fyra gevär varav ett laddat, en bajonett, en sabel samt krut, hagel och knallhattar – och hotade att döda den första som vågade närma sig, gick det dock inte att fängsla honom.[24]

Beck-Friis skickade genast konsulatsekreteraren Bödtker för att tillsammans med den engelska ambassadsläkaren E.D Dickson och ett dussin turkiska kavasser med ångbåt ta sig till Büyükdere och "ombord på fartyget anställa undersökning samt fängsla brottslingen".[25] Ombord på briggen i Büyükdere utfördes även likbesiktningen som bekräftade att knivhugget varit dödande. Själva påseendet fick dock anstå något, vilket framgår av Dicksons protokoll:

> Vid min ankomst ombord hade aftonen redan inträdt; det var mörkt och regnigt och den döda kroppen låg utsträckt på halfdäcket. I följd deraf uppskjöt jag likbesigtningen till följande dagen. Den 11the, dennes på morgonen undersökte jag den döda kroppen och fann den vara liket efter en reslig, kraftig, medelålders mansperson. Det låg utsträckt på ryggen å däcket på babords sida om ratten, det var väl bibehållet, men stelt och kallt; å högra armen syntes några svartblåa fläckar, och en blodartad vätska flöt ur munnen och näsborrarne. I trakten af främre underlifvet ("Epigastria") midt emellan nafveln och lilla brosket nedanför bröstbenet ("aeforia cardilage"), något till höger om hvita linien i underlifvet ("linea alba"), befanns ett sticksår om ungefär en och en half tums längd, ur hvilket en del af inelfvornas isterhinna ("omentum"), stack fram, samt en stinkande gas spred sig. Rocken, vesten,

den yttre ylletröjan, bomullsskjortan och den inre ylleskjortan hade alla blifvit genomstuckna på det öfver såret varande stället, af det instrument, hvarmed såret tillfogats, och hvilket, att döma efter den [sic] rena snitt det hade lemnat i sårets båda brädd, jag antager hafva varit en skarpt spetsig tvåeggad knif. Vid öppnandet af underlifvet fann jag, att såret hade inträngt djupt in i magen, i riktning uppåt, bakåt och något åt höger, dervid omentum blifvit söndeslitet, tolftumstarmen ("duordenum") genomskurits, samt den högra lefverflikens ("lobe") nedre yta sårats tätt vid dess bakre brädd. Dessutom bemärkte jag en stor, mörk blodklimp, en myckenhet var, och en del oljig vätska samt något galla, liggande på tarmkäxet ("mesentery"). Småtarmarne och tarmkäxet voro likaledes fläckade med blod. Underlifvets organer voro eljest friska och kroppen syntes väl närd. I betraktande af de sårade organernas vitala beskaffenhet och det blodflöde som följde av såret, hyser jag intet betänkande vid att förklara, att det S.P Lagerhamn tillfogade sår varit väsendtligen dödande samt omedelbart förorsakat hans död.[26]

På eftermiddagen den 11 mars återkom Bödtker med briggen som bogserades till hamnen i Konstantinopel. Lagerhamn jordfästes dagen därpå på stadens protestantiska kyrkogård, där han ännu ligger begraven.[27]

Tid och vind har blästrat bort inskriptionen på stenen men detta (närmast i bild) är Lagerhamn gravplats – på schweiziska (!) avdelningen på Feriköy Protestant Cemetery i Istanbul. Foto: Karin Strand.

Att frakta en fånge

Ett praktiskt problem för beskickningstjänstemännen i Konstantinopel i väntan på vidare instruktioner från Stockholm var hur man skulle hålla fången i säkert förvar utan att riskera rymning eller fritagning. För, som Beck-Friis återger i brevet till utrikesministeriet,

> [e]huru Turkiska Myndigheterna på begäran lemnat bevakning ombord på briggen M. Stenbock, der fången hölls i förvar, så fruktade man dock att hans landsmän, hvilka alltid i stort antal finnas vid hamnen, under natten skulle kunna lyckas att befria honom, då Kawasserna af sina förmän blifvit förbjudna att begagna vapen i händelse av öfverfall.[28]

Eftersom Svenska beskickningen saknade eget fängelse och sedan "de Turkiska arresterna äro kända såsom i hög grad osäkra", så erbjöd domare Hornby vid engelska domstolen i Konstantinopel Antonellos placering i engelska generalkonsulatets fängelse. Efter brevledes diskussioner huruvida målet hörde hemma inom engelsk eller svensk domvärjo, där Utrikesministeriet till skillnad från beskickningen förordade England, fattades så småningom ett regeringsbeslut att fången skulle tas till Sverige för rannsakning i Stockholms Rådhusrätt.[29] Detta var något som uppmärksammades av svenska tidningar. *Blekings-Posten* kommenterar till exempel saken den 3 maj 1859, och spekulerar i fallets utgång:

> Det omtalas att turkiska regeringen ämnar låta till Sverge afföra den grekiske lotsen Nicolas Antonello, som genom dolkstygn mördade svenske koffardikaptenen Lagerhamn, ombord å dennes förande fartyg, å öppna sjön vid inseglingen i Bosporen. Turkiske sultanen vill att mördaren skall dömmas i Sverge och härtill kan han kanske hafva skäl. Men i Sverge afrättas mördaren på den afrättsplats, som tillhör området, der brottet begicks. Alltså — om Nicolas skall dö för sitt brott, måste han återföras till turkiska kusten, för att der kaputeras. Detta vore väl det märkligaste kriminal-fall som, beträffande bestraffningen, någonsin förekommit.[30]

Det tog dock ytterligare några månader innan Antonellos kunde sändas iväg. Envoyé Georg Sibbern rapporterar i ett brev till utrikesministeriet 3 Maj 1859 om svårigheterna att finna lämplig transport:

> Beklagligtvis finnes här ytterst sällan någon direkt skeppslägenhet antingen till Sverige eller Norge. Ett skepp fanns för en vecka sedan, destinerat till Bergen, men endast på genomgång genom Bosporen, möjligtvis kan under loppet af omkring en månad eller två en sådan lägenhet erbjuda sig.[31]

Eftersom Antonellos bedömdes vara mycket våldsam var det viktigt att säkerheten kunde garanteras under hela resan. Detta försvårades genom det uttryckliga direktivet från utrikesministeriet att "uti vidtagandet af nödiga åtgärder, iakttaga den största möjliga sparsamhet".[32] Att detta var ett dilemma är märkbart i Sibberns brev, när han resonerar om olika möjliga arrangemang och "redobogna personer" att anlita.

> [D]et [torde] icke vara rådligt att på en så lång resa lemna brottslingen utan särskild vakt, men härvid uppstår svårighet att finna en passande person mot billig betalning, på hvilken man kunde förlita sig och hvilken icke till följd af landsmanskap eller samfäldhet i religion, kunde anses böjd att på något sätt söka understödja hans rymning.[33]

Den 4 augusti 1859 kunde till slut Antonellos anträda resan till Stockholm. Extra ordinarie envoyén Peter Collett rapporterar i ett brev till utrikesminsistern att fången "[s]edan ingen sannolikhet förefanns att någon mera direkt lägenhet blefve att tillgå" skickats med det norska barkskeppet Tönsberg, förd av kapten Anton Bothner och destinerad till Christiansund för att överlämnas till vederbörande ämbetsmyndighet i Christiansund eller den svenska eller norska stad dit han första anlände.[34] Kapten Bothner medförde också ett särskilt utfärdat respass för fångens transport; bestyrkta avskrifter av de vid beskickningen förda förhörsprotokollen; mordvapnet (dolken) och de tillhörigheter Antonellos hade när han fängslades. Utgifterna för transporten beskrev och motiverade Collett sålunda:

> Med afseende å våra skeppares ganska naturliga obenägenhet att medtaga en sådan fånge som Antonellos, hvaråa Kongl. Beskickningen under loppet af sommaren haft prof med flere skeppare, förande mindre fartyg, ansåg Kongl. Beskickningen sig kunna öfverlemna såsom gratification till Capitaine Bothner 100 Riksdaler Species samt utlofva till honom ersättning för omkostnaderna ombord för fången. Matrosen Carl Knudsen, hvilken medföljde i egenskap af fångvaktare, erhöll löfte om en gratification af 10 Rdaler Species äfvensom hyra med 9 ½ Riksdaler Species i månaden.[35]

Resan upp till Norden blev turbulent. "[D]et visar sig att Antonellos icke jäfvar det vittnesbörd om listighet och förställning, dem hans landsmän redan i äldsta tider vetat att förskaffa sig", som *Folkets Röst* skriver den 16 oktober 1859 med anledning av fångens uppträdande under resan:

> Så har A, som vid ankomsten till fartyget var smidd i jern, genom ett flera dygn visadt stilla och undergifvet sinne, förmått skepparen att befria honom från den tryckande rustningen; men knappt var dock detta gjordt, förrän han, under förevändning att tillfredsställa ett naturbehof, uppförd på däck, hoppade i sjön och sålunda sökte undkomma, ehuru tilltaget snart upptäcktes och omintetgjordes. Vid Malaga brukade han våld mot kaptenen, då denne yttrade hot om jernklädnadens påsättande i händelse han förnyade de försök till flykt samt dåligt uppförande, dermed han nästan dagligen hittills blifvit beträdd. När fartyget låg i Gibraltar sökte han förleda kaptenen att mot 300 pund sterling ställa honom på fri fot.[36]

Den 12 oktober 1859 nådde man till slut Christiansund, där Bothner anmälde fångtransporten till Poliskammaren, och överlämnade materialet han anförtrotts.[37] I protokollet som fördes dagen därpå av norske förhörsledaren Bendiæsen refereras den äventyrliga resan, men också en beskrivning av Antonellos förmenta förställningsförmåga:

> Den anklagade var öfverhufvud vid godt lynne under resan och visade intet tecken till ånger. Wid den obetydligaste omständighet kunde han för en stund fälla tårar, men nästa ögonblick var han åter munter eller ock häftigt uppbragt, och såväl kapitenen som besättningen äro fullkomligt öfvertygade derom, att han var en sådan mästare i förställningskonst, att han kunde locka tårar ur sina ögon, hvilken stund han behagade. De uppgifter han tid efter annan lemnade om sina föregående lefnadsöden, sina slägtförhållanden och mordgerningen, voro städse olika, så att man aldrig blef klok på hvilket, som var med sanningen öfverensstämmande.[38]

Rättegången i Stockholms Rådhusrätt

Antonellos lottades på Rådhusrättens tredje avdelning. Första formella sammanträdet i ärendet hölls den 15 november 1859 mellan ordföranden rådman Brodin, rådman Norbin och protkollförande Fogelström. Själva rättegången fick anstå ytterligare ett par veckor i väntan på att protokollen från

de tidigare hållna förhören i Konstantinopel och Christiansund vilka "voro skrifvna på norrska, och fransyska och engelska språken" skulle översättas till svenska.[39]

Den 2 december inleddes rannsakningen. Antonellos inställdes från häktet och närvarande var, förutom rådmännen och protokollföraren, stadsfiskalen Nils Petter Johansson i egenskap av allmän åklagare och vice häradshövdingen Carl Olaf Brink som biträde åt den tilltalade.[40] Änkan Lagerhamn deltog aldrig i rättegången utan hade utfärdat fullmakt åt Johnsson att föra hennes talan i målet, även om hon förklarade att hon för sin del "icke ville å Antonellos yrka något ansvar för det å hennes man förövade mord".[41] Som tolk hade språkläraren Antonio Novini anlitats, sedan det hade visat sig att Antonellos både förstod och kunde yttra sig på italienska språket. Närvarande var också grosshandlaren Ninian Paton, "correspondendredare" för briggen Magnus Stenbock.

Till rannsakningen hade också en fru grevinna Euphrosyne von Rosen infunnit sig för att vid behov biträda som nygrekisk tolk.[42] Detta förordade Brink eftersom det "för den tilltalade [borde vara] en naturlig rättighet att få tala sitt modersmål" och att således en dubbeltolkning borde äga rum. Det var endast vid detta inledande rannsakningstillfälle som von Rosen tolkade, men hon skulle komma att engagera sig på andra sätt för fångens sak.

Antonellos hade inte endast ett språkligt handikapp i sammanhanget utan också ett kulturellt. Det blev snart uppenbart att såväl hans biografiska uppgifter som uppfattning om ekonomiska uppgörelser sällan stämde med gängse räknesätt. Hans biträde Brink förklarade detta som att Antonellos stod "naturtillståndet närmare än vanligt och derför sannolikt icke fästat någon sådan synnerlig uppmärksamhet vid sin ålder och lefvnadsförhållanden att han kunde för desamma med fullkomlig noggrannhet redogöra",[43] att han var "alldeles okunnig i läsa och skrifva" och att hans begrepp "i öfvrigt äro alldeles outvecklade".[44]

Rannsakningen i Rådhusrätten blev en utdragen process som avslutades först den 3 mars 1860, då utslaget förkunnades. Under denna period hade förhör hållits minst en gång i veckan, men ofta, särskilt mot utredningens slut, med ännu tätare intervall.[45] Det var flera praktiska omständigheter som fördröjde processen. Inledningsvis gällde det att kalla vittnena bland besättningsmännen på Magnus Stenbock, där det i synnerhet tog tid att lokalisera det enda ögonvittnet, timmermannen Pehr Lundström som alltså hade varit närvarande på däck när mordet begicks.

Den 10 december hördes styrmannen Herman Palm som första vittne. Vid sammanträdet nästkommande vecka hade stadsfiskalen Johnsson, "oaktadt de noggrannaste forskningar ännu icke lyckats, att erhålla kännedom om den öfvriga besättningens nuvarande vistelseort", men anhöll om ytterligare uppskov "då anledning vore att några af dem till och med för närvarande skulle uppehålla sig i Stockholm".[46] Så var fallet, varför kocken Sjöholm och konstapel Svensson kunde inställa sig i rätten redan två dagar senare.[47] Vittnet Lundström infann sig först den 6 februari 1860, sedan man efter fruktlösa eftersökningar i hans hemtrakt Skellefteå slutligen nådde honom med en kallelse till rätten.

Att protokollen måste översättas till italienska för att Antonellos skulle kunna godkänna sina uttalanden innebar också viss eftersläpning i

Antonellos porträtterad i odaterat tidningsklipp från tiden för rannsakningen. I tillhörande notis meddelas att han har fått en "sakförare, hvaraf han, såsom fullkomlig främling för vårt språk och våra lagar, i dubbelt afseende var i behof".

handläggningen. Vidare komplicerades förhören av att den tilltalade fick allt svårare att hålla sig lugn i rättssalen, varför förhören vid flera tillfällen fick avbrytas.

Vittnesmål

Besättningsmännens vittnesmål var i allt väsentligt samstämmiga. De intygar att Lagerhamn och Antonellos hade umgåtts under färden uppför Donau och även under övervintringen i Galatz, och tyckts "som voro de bästa vänner i verlden".[48] Dock hade de svårt att samtala direkt med varandra "emedan Lagerhamn icke förstått engelska språket som Antonellos alltid och med lätthet talat om bord", och därför fick styrmannen Palm ofta agera tolk i deras samtal.[49] Palm kunde också intyga att "[f]lera gånger, då de sagt sig förstå hvarandras yttranden, förhållandet varit fullkomligt motsatsen".[50]

I förhören framhåller besättningen Lagerhamns goda egenskaper som kapten. "Han fordrade mycken ordning och skick om bord, var ej bland de strängaste befälhafvarne, bemötte aldrig någon illa samt var alltid rättvis", som styrmannen Palm sammanfattar det.[51] Även enligt Sjöholm var kaptenen mycket god mot sin besättning "ehuru han någon gång talat så högt, så att de som icke kände honom, kunnat tro motsatsen".[52]

Med tanke på hur omvittnat bra relationen hade varit mellan Lagerhamn och Antonellos var mordet på kaptenen oväntat och svårförklarligt. Men en teori som de hörda besättningsmännen framför var att Antonellos kunde vara lejd av sina landsmän bland Donaulotsarna, vilka möjligen velat undanröja Lagerhamn "för att förekomma en befarad minskning i deras arbetsförtjenst".[53] Detta sedan kaptenen hade börjat tala öppet om sina planer på att köpa ett ångfartyg för bogsering och transport på Donau.[54] Det fanns dock inga bevis för denna förmodan; ingen av de hörda kunde till exempel svara på hur jonierna i så fall skulle ha fått kännedom om detta, eller styrka huruvida dessa ens kände till planerna på inköpet.

En mer uppenbar omständighet var att Antonellos under färden på Svarta havet började frukta för att han skulle kastas över bord eller hängas av kaptenen, vilket han också gav uttryck för under resan. Rädslan var inte tagen ur luften eftersom åtminstone hotet att bli bragd om livet inte var ovanligt för lotsar som satte fartyg på grund – vittnet Lundström hade till exempel gjort sjöresor under ett par kaptener som uttalat just detta.[55] Vid denna tid

florerade dessutom ett rykte i Galatz om en engelsk kapten som omsatt hotet i praktiken och dränkt lotsen.[56] Berättelsen tycks ha skrämt upp Antonellos, som under resan på Svarta havet blivit allt mer övertygad om att detta skulle drabba även honom, och därför inte ville lotsa.

Lundström var den ende som såg mordet ske. Han hörde till kaptenens vakt och den aktuella morgonen hade de vakten tillsammans från klockan 4, Lundström med första turen vid styret. Då överhörde han ett samtal mellan Lagerhamn och Antonellos i kajutan, där lotsen nekar till att lotsa, uttryckligen av rädsla för sitt liv:

> Jag hörde att kapitenen och Nicolos samtalade med hvarandra i kajutan samt att kapitenen anmodade Nicolos att lotsa fartyget in i åt Bosphoren. Lotsen nekade, emedan han påstod att kapitenen skulle kasta honom öfverbord, om han ginge upp på däck. Jag hörde kapitenen svara honom, att detta hvarken varit hans eller hans besättnings afsigt. Derefter blef det tyst i kajutan.[57]

Efter samtalet kom kaptenen upp på däck och kort därefter även Antonellos. Den senare hade högra handen under rocken och ställde sig helt nära kaptenen på babords sida. Man siktade nu fyrarna vid inloppet till Bosporen och kaptenen uppmanade återigen Antonellos att lotsa in fartyget, han skulle betala vad som fordrades. Då drog Antonellos fram en dolk ur rocken med högra handen och stötte den i kaptenens bröst. Lundström berättar:

> Kapiten föll emot styret, under ropet, Jesus, hjelp mig Timmerman! Lotsen ryckte dolken ur kapitenens bröst och tog ett steg emot mig för att äfwen mörda mig med dolken; men jag vred omkring ratten, som slog till lotsens arm och sålunda afvände dolkstöten.[58]

Lagerhamn dog nästan ögonblickligen. Lundström väckte babordsvakten och alla samlades på däck. Antonellos gick in i kajutan, varefter besättningen spikade igen dörr och fönster.

Enligt kocken Sjöholm hade Antonellos "till en början varit mycket uppretad samt slagit ut ett fönster", men lugnade sig snart och hade "utan uppmaning genom fönstret lemnat besättningen en flaska med brännvin" och, efter styrmans uppmaning, även "bröd, smör, sjökort och passare".[59] Genom fönstret talade Antonellos också med besättningen, bland annat ska han enligt Lundström ha motiverat sitt handlande i följande ordalag:

> Det var bättre att jag dödade kapitenen än att han skulle kasta mig öfver bord, ty jag är en fattig man och min familj skulle komma att lida nöd, men kapitenen var rik och hans familj är ingen nöd med.[60]

Vittnena berättar om att Antonellos efter att ha visat upp mordvapnet för besättningen ska ha utfört en bestialisk gest i det han slickat av blodet från dolken – enligt Svensson direkt från knivbladet, enligt Lundström från det papper som han först torkat av kniven med.[61] Antonellos enda kommentar till frågan om på vilket sätt han hade slickat av blodet var, med ett leende: "Jag är ej någon katt som slickar."[62]

Antonellos version

Antonellos erkände alltså redan från början att han mördat Lagerhamn men vidhöll genom hela rannsakningen i Rådhusrätten sin(a) version(er) av det inträffade. I det inledande förhöret den 2 december 1859 intygar han att förhållandet visst hade varit gott mellan honom och Lagerhamn men att detta förändrades så snart fartyget lämnat hamn. Innan redogörelsen för detta kunde fortsätta i rättssalen fick grevinnan von Rosen avträda som tolk.

Saken var nämligen den att Lagerhamn enligt Antonellos började göra olämpliga fysiska närmanden; att kaptenen sedan fartyget kommit ut på Svarta havet skulle ha "blifvit uppbragt på Antonellos derför, att denne nekat att såsom Lagerhamn fordrat, låta begagna sig till sodomiteri".[63] Antonellos menar sig bestämt ha markerat att "han icke vore någon Turk, utan en god christen". Men Lagerhamn fortsatte sina propositioner:

> Dagen före mordet, tisdagen den 8 mars på eftermiddagen hade Lagerhamn, under det han gått och rökt en pipa på akterdäck, förnyat sina uppmaningar till Antonellos i enehanda syftning, samt tillsagt honom att gå ned i kajutan; att då Antonellos härtill ytterligare nekat, under yttrande: Du svin, du, jag vill ej gå, hade Lagerhamn blifvit ytterst uppretad samt tillkallat hela besättningen till akterdäck för att kasta Antonellos i sjön, dock hade för den gången stannat dervid och Antonellos blifvit af besättningen slagen så att blod runnit; att Lagerhamn, tidigt på onsdagsmorgonen, ånyo inledde samtal med Antonellos om förenämnde onaturlige könsförhållande och äfven anmodat honom att biträda med fartygets inlotsande i Bosphoren, men att Antonellos dertill fortfarande nekat, i afseende å lotsningen dels derför att han vore bekant med farvattnet på Donau men icke i Svarta Hafvet [...].[64]

Vid ett senare förhörstillfälle tillfrågades Antonellos om hur dessa förslag kunde göras med tanke på språkförbistringen mellan honom och kaptenen, varvid Antonellos menade att det var "genom yttre tecken" som Lagerhamn uppmanat honom till de onaturliga handlingarna.[65] Varför Antonellos inte hade anförtrott besättningen sin pressade belägenhet, och varför han inte nämnt något om detta i förhören i Konstantinopel menade han bero på att han

> icke någonsin velat härom nämna något, samt att han lofvat kapten Lagerhamn att 'vara honom till tjenst' då de kommo i land, dervid dock i hemlighet hysande den åsigten att genast, så snart han dit ankommit, rymma från fartyget och sålunda undandraga sig att fullgöra sitt löfte [...][66]

Under rättegången anför Antonellos också andra omständigheter som framställer Lagerhamn i ett mindre fördelaktigt ljus. Lagerhamn och hans besättning drack med turkar varje dag under vintern, och kaptenen hade "såväl under färden på Donau som äfven från Sulina hvarje dag varit af starka drycker rusig".[67]

Att Lagerhamn skulle ha haft någon homoerotisk böjelse är något som besättningsmännen avfärdar bestämt. Svensson hade varit bekant med Lagerhamn sedan länge och var från samma trakt, och kunde därför intyga att kaptenen varit "en för mycket 'hygglig karl' för att någon anledning skulle finnas, ens till misstanke att han skulle befläckat sig med sodomiteri".[68] Sjöholm hade aldrig hos Lagerhamn "bemärkt någon fallenhet för sodomiteri eller ens hört sådant omtalas förrän nu vid rannsakningen inför Rådstufvurätten".[69]

Påståendet om Lagerhamns homosexuella begär återgavs i princip inte alls i tidningarnas annars utförliga rapportering om rättegången. Någon gång antyds det, som i skillingtryckets prosatext där man refererar till Lagerhamns närmanden som "en framställd proposition af sådan beskaffenhet att den här ej kan nämnas".[70]

Den ovan refererade misshandeln på akterdäck kunde aldrig styrkas, men trots att samtliga hörda besättningsmän nekade till att något sådant skulle ha inträffat vidhöll Antonellos detta genom hela utredningen. Detsamma gäller övertygelsen om att Lagerhamn ville döda honom och att besättningen var införstådd med planen. Antonellos version av vad som hände på morgonen den 9 mars var enligt protokollet att

> då han [Antonellos] utkommit å akterdäcket hade utom Lagerhamn flere af besättningen befunnit sig derstädes samt genast tillkännagifvit sin afsigt vara att kasta Antonellos öfver bord, hvarföre och då Lagerhamn, för att bereda dem tillfälle att verkställa denna deras hotelse, med begge händerna fattat Antonellos i håret och sålunda quarhållit honom.[71]

I självförsvar menade Antonellos sig då ha ryckt en kniv från kocken Sjöholm, som också fanns bland hans angripare, och med denna huggit Lagerhamn med ett "i sned riktning nedåt i magen gifvet stygn".[72]

Även vad beträffar mordvapnet har Antonellos en uppfattning som skiljer sig från alla de hörda. Kocken Sjöholm uppger sig ha fått låna en kniv till matlagningen när han åtagit sig detta arbete, eftersom han saknade en egen. Detta var en alldaglig och mycket mindre kniv än den dolk som mordet förövades med. Dessutom vittnade både Palm, Svensson, Sjöholm och Lundholm om att Sjöholm låg och sov när brottet begicks, och således inte kunde bli frånryckt någon kniv.[73]

Rannsakningens slut

Antonellos fick i takt med att processen framskred och de översatta protokollen kunde föredras för honom allt svårare att behärska sig i rättssalen. Protokollet den 20 januari berättar att "Antonellos, som vid de föregående förhören visat sig lugn, nu i den mån han vid uppläsningen af protocollet fått kännedom af vittnesmålen, ådagalade stegrad häftighet i tal och åtbörder; förklarade Antonellos slutligen att han blefve galen samt att han icke kunde uppfatta hvad som lästes".[74]

Från och med detta förhörstillfälle blev den tilltalade allt mer svårhanterlig i förhandlingarna. Bakom protokollens sakliga och knappordiga beskrivningar kan man ändå ana hans desperation, och få en uppfattning om dramatiken som måste ha utspelat sig i rättssalen:

> Antonellos afbröt läsningen flera gånger med yttranden som icke hörde till saken, och åtbörder, som antydde ett vildsint lynne, hvadan herr ordföranden ytterligare förståndigade Antonellos att uppföra sig anständigt och fogligt, vid äfventyr att rannsakningen eljest måste uppskjutas och Antonellos således sjelf blefve vållande dertill att densamma, mot Antonellos vilja, uppehölls; dock lät Antonellos sig häraf icke ruka utan efter en kort stund derunder

läsningen fortsattes, inföll Antonellos ånyo, under häftiga åtbörder "jag svarar icke vidare eller hör på hvad som läses, utan gör med mig hvad ni vill". Då herr ordföranden förnyade uppmaningen till Antonellos att förhålla sig stilla, icke medförde åsyftad verkan, blef med bifall till stadsfiscalen Johnsson derom framställde begäran, rannsakningen uppskjuten till förut utsatt dag för densammas återföretagande.[75]

Eftersom Antonellos beteende blev allt mer störande beslöt rådmännen att låta utföra en sinnesundersökning på honom. Detta gjordes, men utan särskilt resultat: stadsläkare Blanche och överläkare Nyman intygade på sina avlagda ämbetseder att Antonellos var "vid sina sinnens fulla bruk, samt ej i ringaste grad rubbad till sina förståndsförmögenheter, till följe heraf, vi ej kunna förklara hans vilda och uppbrusande lynne härröra af annat, än ett häftigt och vildsint temperament, som han ej lärt sig att styra".[76]

Utslaget förkunnades den 3 mars 1860. Sammanfattningsvis ansåg Rådhusrätten Antonellos "icke vara öfvertygad att hafva försåtligen och i löndom beröfvadt Lagerhamn lifvet", men däremot att han "med vilja och utan ekta lifvsnöd hafva Lagerhamn dräpt, och fördenskull dömt Antonellos jemlikt 24 cap 18 § missgerningsbalken att för begånget dråp mista lifvet genom halshuggning".[77]

En reservation var att utslaget skulle underställas Kongl. Svea Hofrätts prövning, samt att den som var missnöjd med utslaget "ägte att uti häröfver föreskrifven ordning deröfver anföra besvär". Historien slutar alltså egentligen inte här. För skillingtryckets syften passade dock denna preliminära utgång alldeles utmärkt.

Med uppsåt att beröra

Visan om mordet på Lagerhamn beskriver, vilket nu torde ha framgått, valda delar av förloppet. Utifrån det som var känt om fallet i samtiden genom offentliga skrivelser och tidningarnas bevakning av rättegången återger skillingtrycket situationer och omständigheter som lämpar sig för genrens föreskrivna dramaturgiska struktur.

Strategin för berättandet är emellertid inte endast att välja bort, förenkla och förtäta; att assimilera en komplex historia till en viss mängd sidor prosa och ett visst antal visstrofer. Det är också så att framställningen skriver till,

färgar och fyller i mellanrummen mellan kända fakta i målet. Sammantaget är det alltså fråga om en tendentiös *tolkning* av händelsen, där det moraliska ställningstagandet framgår klart. Ett centralt projekt, som skillingtrycket förvisso delar med en stor del av tidningarnas rapportering, är att skärpa gärningsmannens ondska och främlingskap. Sydlänningen Antonellos är i visans version lika oberäknelig, farlig och vild "som öknens tiger", och lika oförmögen som djuret att känna ånger.

Uppsåtet med detta slags berättande är givetvis att skapa spänning, att intressantgöra, att engagera läsaren emotionellt. Estetiken är funktionell och kopplad till ett förmodat underhållningsvärde; det handlar om att lansera en trycksak för försäljning. Här är missdådartryck som det om Lagerhamns mord medaktörer på den populärkulturella arena som tar form under 1800-talet mot bakgrund av effektivare tryckteknikker och en växande läskunnig publik. Lite tillspetsat kan man beskriva genrens utveckling från 1700-talets början till det tidiga 1900-talet som en tonviktsförskjutning från moralisk-religiös uppbyggelse till kriminalfiktion.[78]

Beträffande skillingtryckets moraliserande tycks det dock vara mer än underhållningsvärdet som står på spel. Textens etiska ställningstagande kan också sättas i förhållande till den förändring i straffrätten som berörde större delen av Europa under 1800-talet, och som innebar att fängelsesystemet etablerades som den dominerande strafformen. Offentliga kropps- och skamstraff avtog, och i en del länder avskaffades dödsstraffet helt.[79] I sin utgåva av skillingtryck med brottstematik menar Hans Andersson att denna omvandling åtminstone i det offentliga samhället uppfattades som ett naturligt steg i den moderniseringsprocess som följde på upplysningen och det industriella genombrottet. Den folkliga rättskulturen var dock inte lika liberal, och detta är något som kommer till uttryck i folkliga publikationer på 1800-talet.[80] Skillingtryck om brott och straff utgör mot denna bakgrund en plats för dialogen mellan folkliga uppfattningar och överhetens reform- och kontrollsträvan.

Moraliserandet i de sentida skillingtrycken är av sekulär art: oron gäller inte i första hand syndarens själ – vilket ofta var fallet i tidigare perioders tryck – utan snarare brottsoffer och samhälle. Texterna fungerar därigenom som ett folkligt konservativt argument för dödsstraffets bibehållande, vilket vi kunde se exempel på i fallet Antonellos.

Som berörts ovan utmärks berättandet i missdådartrycket av ett uppskruvat tonläge, starka kontraster och spektakulära detaljer. Estetiken skulle kunna

sammanfattas i termer av *melodramatism*. Som representationssystem har det melodramatiska moduset rötterna i scenmelodramat, särskilt som den etablerades i Frankrike under tidigt 1800-tal av Pixérécourt.[81] Men det teatraliska; driften att visa och säga allt, anammades av andra former och kom, som Peter Brooks har visat, att bli en central kraft i modern litteratur.[82] Melodramatism blev produktivt såväl i den spirande modernismens romankonst som i senare populära former som stumfilm, Hollywoodfilm och såpoperor. Till dessa former för melodramatisk representation måste vi även lägga de folkliga vistrycken.

Den melodramatiska texten iscensätter ett förhöjt, överdrivet drama i en realistisk och vardaglig kontext; ett drama som refererar till absoluta och polariserade existentiella, moraliska koncept som mörker – ljus, frälsning – fördömelse. Till dess utmärkande drag kan räknas hög emotionalism och stark etisk konflikt. Historiskt är formen lokaliserad i och kan ses som ett svar på den spirande moderniteten.[83] Dess grundförutsättning i modern tid är att de sammanhållande, stora berättelserna har tappat mark – inte minst den kristna myten. Här får det melodramatiska berättandet, med sin tonvikt på kampen mellan moraliska absoluter, en vidare mänsklig och samhällelig funktion. I detta ljus kan vi också betrakta skillingtryckets drastiska, sensationella modus.

Sista strofen

När föll då Antonellos huvud för lagens bila? Faktum är att det aldrig hände. Efter beslut i Hovrätten den 4 juli 1860 förskonades han från dödsstraffet, och dömdes i stället till livstids straffarbete i Varbergs fästning dit han sändes sommaren 1861 efter tillfällig placering på Långholmen.[84] Antonellos var dock inte i psykiskt skick att utföra några egentliga sysslor, utan fick hållas instängd i cell under regelbunden tillsyn av läkare. De särskilda omständigheterna kring fången omnämns i fångvårdsstyrelsens årsberättelser från dessa år; bland annat i berättelsen för 1862 där det rapporteras att han

> äfven detta år förvarats i cell, hvaraf någon egentlig förändring i Antonellos förhållande eller tillstånd icke förmärkts; varande fängelsets Läkare anmodad att noggrant gifva akt på Antonellos samt göra anmälan derest anledning till förändring i hans behandling skulle förekomma.[85]

I nästa årsrapport berättas att man har inrättat "särskilda afstängda afdelningar för sådana fångar, som visat sig särdeles vådliga för ordningens upprätthållande", och att Antonellos numera hör till dessa:

> [...] Antonellos, hvilken under år 1862 hållits i cell innesluten, har 1863, enligt Styrelsens föreskrift, förflyttats till ofvannämnde extra fångklass, för att der förvaras intilldess han vill låta förmå sig att arbeta bland de andra fångarne.[86]

Enligt en artikel i *Stockholms-Tidningen* som publicerades flera decennier senare återberättar signaturen Percy, som under sin utbildning i ungdomen bevistat Varbergs fästning under den tid som Antonellos förvarades där, att fången ändå kunde göra någon nytta. Närmare bestämt ska han en period ha fungerat som barnpiga åt fängelsedirektörens årsgamla dotter Britta, vilken han ägnade den största omsorg. "[D]et var sannerligen mer än rörande att se, hur han, med barnet i sin famn, stod på den mot hafvet vettande fästningsvallen, blickande ut mot de böljor, som skilde honom från fädernesland, hem, hustru och egna barn", skriver signaturen.[87]

Antonellos dåliga mentala hälsa förklaras och kommenteras i termer av svår hemlängtan och känslan av alienation genom att inte kunna kommunicera med någon – han förstod inte många ord på svenska och förmådde heller aldrig att lära sig tala språket.

Det fanns dock andra människor som förde fångens talan och som engagerade sig för hans sak. Från Antonellos hemö Cephalonien skickades namnunderskrifter och böner om frigivande.[88] Även svenska privatpersoner vädjade i brev till kungen om att han skulle benådas och få återvända till hemlandet. Bland de främsta tillskyndarna märks greveparet von Rosen, vilka genom att åta sig alla kostnader i samband med frigivandet – vilket officiellt skedde genom "Kongl. Maj:ts Nådiga Utslag den 7 Augusti 1866"[89] – medverkade till att Antonellos kunde sändas hem.[90]

Men inte ens här slutar historien, åtminstone inte den berättelse som kräver en melodramatisk sensmoral. Enligt ovannämnda artikel ska Antonellos ha omkommit i en drunkningsolycka endast ett halvår efter återkomsten till Galatz – ironiskt nog när han var i färd att hjälpa ett svenskt skepp i sjönöd. Visan om denna ödets märkliga skickelse är dock, så vitt man vet, ännu oskriven.

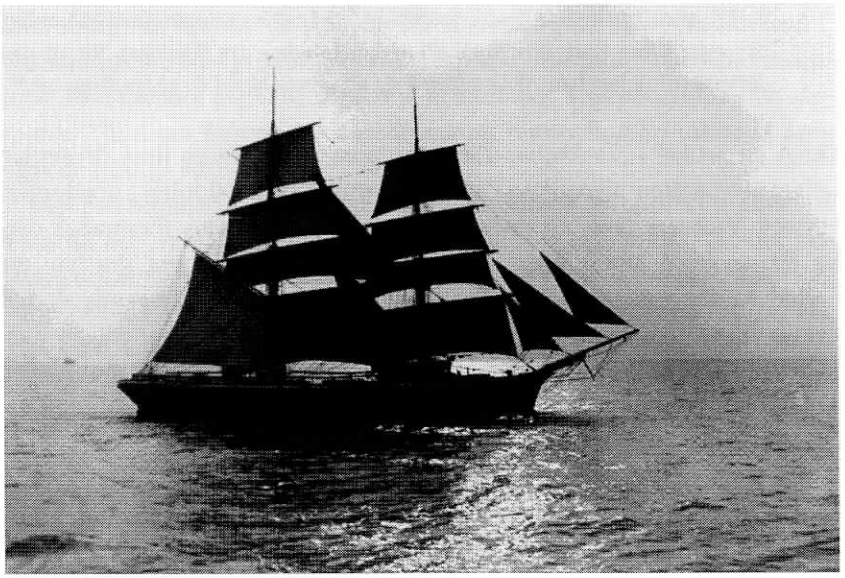

En bild på Magnus Stenbock har inte gått att finna, men Benjamin Mollen, byggd på Orust 1876, kan ge en uppfattning om hur en brigg från denna tid såg ut (foto: Bildarkivet, Statens maritima museer).

Noter

1 Examensbetyg, daterat 1834-03-15 (Ulla Lagerhamns samling, Svenskt visarkiv). I betyget stavas namnet "Siven Peter Lagerhamn".

2 Maja Lundblad, "Sjöfararsläkten Berg från Misterhult", *Släkt och Hävd* nr 2/1962, s 91

3 Ibid. Äldsta dottern Augusta (1836–1922) var den av släkten Bergs ättlingar som levde kvar längst i Misterhult. Hon ligger begravd tillsammans med sin mor.

4 Förhörsprotokoll Rådhusrätten 1860-02-11, *Bråttmålsprotocoll hållne uti Stockholms Rådstufvu rätts 3:dje afdelning år 1859 2dra delen* (Stockholms Stadsarkiv). Hädanefter refererar jag till dessa protokoll som endast "Protokoll" samt datum.

5 En stor del av det material som används i denna artikel ingår i Ulla Lagerhamns samling som innehåller en mängd dokument rörande Sven Petter Lagerhamn och mordutredningen. Samlingen har donerats till Svenskt visarkiv. Sven Petter Lagerhamn var Ulla Lagerhamns morfars far.

6 Refererat i försvarets slutplädering, bifogat protokollet 1860-02-25 (bil W)

7 Protokoll 1859-12-02

8 KB, O Antonellos (a), Kalmar 1860; och (b), Stockholm 1860

9 O Antonellos (b)

10 O Antonellos (a)

11 Den senares rubrik lyder: "Utdrag af Kongl. Maj:ts Beskicknings i Constantinopel Skrifvelse af den 16 mars 1859 angående det å Kapitenen Lagerhamn, förande Swenska briggen Magnus Stenbock från Stockholm föröfwade mord."

12 Om melodramatisk estetik som representationssystem och om dess signifikans i 1800-talets fiktion, se Brooks (1976/1995) samt nedan.

13 I äldre visor om missdådare är skildringen av gärningsmannen/-kvinnan ofta annorlunda. Hans Andersson framhåller att 1700-talstexter om brottslingar ofta är skrivna i jagform vilket potentiellt ger uttryck för en gemenskap – att människors situation i grund och botten är den samma. Under 1800-talet ersätts berättarjaget successivt av en anonym, "objektiv" berättare och bilden av syndaren antar allt mer formen av en kriminell identitet. Andersson, 2006, s 7

14 Refererad i Protokoll 1859-12-02

15 Brev no 18, daterat 1859-03-16, (RA, Kabinettet för utrikes brevväxlingar. Dep. för beskickningen i Konstantinopel 1859)

16 Protokoll 1860-02-06

17 Protokoll passim, t ex 1859-12-02

18 Protokoll 1860-02-06

19 Protokoll passim, t ex 1959-12-10

20 Telegram nr 446 (RA, Kabinettet för utrikes brevväxlingar. Dep. för beskickningen i Konstantinopel 1859). Översatt från franska av Anders Hammarlund.

21 Lave Gustaf Beck-Friis (1834–1904) var friherre och diplomat som började sin diplomatiska bana som attaché i St Petersburg. Han tjänstgjorde som legationssekreterare i Konstantinopel 1858–1861.

22 Se t.ex. *Folkets Röst* 1859-04-13 och *Oscarshamns Tidning* 1859-04-20. Som

framgick ovan låg denna rapport även till grund för prosatexten i Kalmartrycket.

23 Brev no 18

24 Uppgift om vapnen bl.a. i förhör med Palm, protokoll 1859-12-17.

25 Kavass är ett slags polis. I *Uppslagsbok för alla* (1910) beskrivs termen: "turk., polissoldat, hos de utländska diplomaterna i Konstpl anställda beväpnade tjänare, som ledsaga dem utomhus". *http://sv.wikisource.org/wiki/Sida:Uppslagsbok_f%C3%B6r_alla_1910.djvu/452*

26 Likbesiktningsprotokoll undertecknat E.D Dickson, Pera 1859-03-12, bilagt protokollet i bestyrkt översättning från engelska daterad 1859-28-11 (dokumentnummer 151).

27 Begravningsregister över protestantiska kyrkogården (Holländska Konsulatet i Istanbul), samt besök på Feriköy Protestant Cemetery, Istanbul 2010-07-01.

28 Brev no 18

29 Brev no 30, daterat 1859-05-03 (Sibbern)

30 *Blekings-Posten* 1859-05-03

31 Brev no 30, 1859-05-03. Sibbern (1816-1901) var i svensk-norsk diplomatisk tjänst från 1840 och arbetade som minister i Washington fr o m 1854. Han tillträdde som envoyé i Konstantinopel 1858, men återkallades efter endast ett år för att bli norsk premiärminister i Stockholm (d.v.s. chef för det norska ministeriet i det förenade kungadömet Sverige och Norge). Theolin 2000, s 204

32 Brev no 30

33 Ibid

34 Brev no 3, 1859-08-19. Collett (1820–1860), som tidigare tjänstgjort inom svensk-norsk diplomatiskt verksamhet i Wien, London och St Petersburg var extra ordinarie envoyé vid beskickningen i Konstantinopel 1859–1860 sedan Sibbern återkallats. Theolin, ibid

35 Brev no 3

36 *Folkets Röst* 1859-10-16

37 "Utdrag af Protocollet hållet i Poliskammaren i Christiansund den 13de october 1859", bilagt protokoll i bestyrkt översättning från norska daterad 1859-11-28.

38 Ibid

39 Protokoll 1859-11-15

40 Protokoll 1859-12-02

41 Protokoll 1860-01-04

42 Eufrosyne von Rosen (1815–1886), född Rizo-Rangabé, var från Grekland och dotter till skalden och turkiska inrikesministern i Valakiet Jaques Rizo-Rangabé. Hon gifte sig 1835 med greve Adolf Eugène von Rosen (1797–1886) som var officer vid flottan, disponent, järnvägsbyggare mm. Han engagerade sig för Grekland, som 1830 fått sin självständighet från det osmanska väldet, och var under 1830-talet anställd av den grekiska staten för att organisera dess flotta. *http://carlotta.gotlib.goteborg.se/pls/carlotta/VisaPerson?pin_perMasidn=165578*

43 Protokoll 1859-12-02

44 Protokoll 1860-01-04

45 Protokollförda förhör: 1859: 15/11; 2/12; 10/12; 17/12; 19/12; 27/12. 1860: 4/1, 11/1, 20/1, 27/1, 4/2, 6/2, 11/2, 15/2, 18/2, 20/2, 25/2, 3/3.

46 Protokoll 1859-12-17
47 Protokoll 1859-12-19
48 Protokoll 1859-12-10
49 Ibid
50 Protokoll 1859-12-19
51 Protokoll 1859-12-10
52 Protokoll 1859-12-19
53 Protokoll 1859-12-10
54 Protokoll 1859-12-19; 1860-02-06
55 Protokoll 1860-02-06
56 Protokoll passim, t ex 1859-12-19 och 1960-02-06; Brinks slutplädering bilagt protokoll 1960-02-25 (bil W)
57 Lundströms vittnesmål 1859-03-10 (från förhören i Konstantinopel), bilagt protokoll 1860-02-06
58 Ibid
59 Protokoll 1859-12-19
60 Lundströms vittnesmål 1859-03-10
61 Protokoll 1859-12-19; 1860-02-06
62 Protokoll 1859-12-02
63 Protokoll 1859-12-02. Sodomi = att ha samlag med djur eller med person av samma kön.
64 Ibid
65 Protokoll 1859-12-10
66 Protokoll 1859-12-19
67 Protokoll 1859-01-27
68 Protokoll 1859-12-19
69 Protokoll 1859-12-19
70 Antonellos O b)
71 Protokoll 1859-12-02
72 Protokoll 1859-12-02
73 Protokoll passim, t ex 1859-12-10, 1859-12-19
74 Protokoll 1860-01-20
75 Protokoll 1860-02-04
76 Intyg daterat 1860-02-14, bilagt Rådhusrättens protokoll
77 Protokoll 1960-03-03
78 Jfr Bennich-Björkman, *Brott i skillingtryck. Litteratur och Samhälle* 1984 20: 1–2, s 5f
79 Andersson, s 12
80 Ibid, s 14
81 Brooks, s xvi
82 Ibid, s 12ff
83 Ibid, s 14ff
84 *Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1860*, s 24; *Tidning för Wenersborgs Stad och Län* 1861-07-04
85 *Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1862*, s 21

[86] *Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1863*, s 23
[87] "Lifstidsfången från södern. (Ett minne från Varbergs fästning upptecknadt för Stockholms-Tidningen)", odat. tidningsklipp.
[88] Brev 1865-01-24 (RA)
[89] *Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1865*, s 20
[90] Brev no 821, 1966-06-04. (RA)

Källor

Tryckta källor:

Andersson, Hans (utg) 2006. *Aldrig kommer duvungar blå utav korpäggen vita. Skillingtryck om brott och straff 1708–1937.* Uppsala

Brooks, Peter 1995 (1976). *The Melodramatic Imagination. Balzac, Henry James, Melodrama, and The Mode of Excess,* (New Haven/London)

Brott i skillingtryck 1984. I serien *Litteratur och Samhälle. Meddelanden från avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala* 20:1–2

Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1860 1862. I serien *Bidrag till Sveriges Officiela statistik. G) Fångvården. Ny följd. II.* (Stockholm)

Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1862 1864. I serien *Bidrag till Sveriges Officiela statistik. G) Fångvården. Ny följd. IV.* (Stockholm)

Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1863 1864. I serien *Bidrag till Sveriges Officiela statistik. G) Fångvården. Ny följd. V.* (Stockholm)

Fångvårds-styrelsens underdåniga berättelse för år 1865 1867. I serien *Bidrag till Sveriges Officiela statistik. G) Fångvården. Ny följd. VII.* (Stockholm)

Lundblad, Maja 1962. "Sjöfararsläkten Berg från Misterhult", särtryck ur *Släkt och Hävd* nr 2

Theolin, Sture 2000. *The Swedish Palace in Istanbul. A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden,* Istanbul

Dagstidningar:

Blekings-Posten 1859-04-19; 1859-05-03.

Folkets Röst 1859-04-13; 1859-10-16; 1859-11-16; 1859-11-23.

Oscarshamns Tidning 1859-03-23; 1859-04-20

Tidning för Wenersborgs stad och län 1859-12-15; 1860-01-12; 1860-02-23; 1861-07-04

Övriga källor:

Svenskt visarkiv: Ulla Lagerhamns samling, innehållande korrespondens i kopior från Riksarkivet, tidningsklipp, foton, examensintyg mm.

Stockholms Stadsarkiv: *Bråttmålsprotocoll hållne uti Stockholms Rådstufvu Rätts 3:dje afdelning år 1859 2dra delen* samt *1860 1sta delen.*

Internetsidor:

http://sv.wikisource.org/wiki/Sida:Uppslagsbok_f%C3%B6r_alla_1910.djvu/452

http://carlotta.gotlib.goteborg.se/pls/carlotta/VisaPerson?pin_perMasidn=165578